

МЕТОДИЧЕСКИ ИДЕИ ЗА ФОРМИРАНЕ, РАЗВИВАНЕ И НАДГРАЖДАНЕ НА ЛИТЕРАТУРНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ (4. КЛАС) ЧРЕЗ СЪВРЕМЕННАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА

Теодора Янкова Вълева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София

METHODOLOGICAL IDEAS FOR THE FORMATION, DEVELOPMENT AND UPGRADING OF LITERARY COMPETENCES IN PRIMARY SCHOOL AGE STUDENTS (4TH GRADE) THROUGH CONTEMPORARY LITERATURE FOR CHILDREN

Teodora Yankova Valeva

Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Sofia

Abstract: This article presents methodological ideas for the formation, upgrading and improvement of literary competences in primary school age (4th grade) through contemporary literature for children. The constructed system of methodological ideas, including various activities and tasks that build the model, is approved in a real school environment (of students in 4th grade in the Bourgas school „Dimcho Debelyanov“). This system is consistent with the age specifics of primary school students, with the various methodological aspects of the education at the initial stage of education, as well as with the means, methods and techniques of contemporary literature for children and their application in the specific methodological ideas contained in the model. These ideas can be used to improve the skills of adolescents for their better performance in the context of training not only in Bulgarian language and literature but also in other school subjects.

Keywords: *methodological ideas, literary competence, primary school, contemporary literature for children*

Живеейки във времето на интернет, google и други социални мрежи, и разполагайки с леснодостъпна информация, която ни залива отвсякъде, желанието за четене у децата се оказва една от най-трудните задачи, пред която са изправени родители, учители и цялото съвременно общество. Читателската култура трябва да се възпитава още от най-ранно детство, а за формирането ѝ се изискват много усилия и постоянство от страна както на семейството, така и на преподавателите на малките ученици.

Затова учителят е човекът, който може да пробуди интерес към четенето, да „запали“ искрицата любовитство и желание за знание у малкия читател, да го подтикне да създава свои произведения и да го мотивира да се развива и усъвършенства по пътя към себепознанието. Учителят е този, който първи открива пред детето магията на книгите и му помага да се ориентира в литературната творба – сама по себе си един интересен, богат и многообразен микросвят.

Осъществяването на творчески срещи с автори на съвременна детска литература, „живото“ общуване с тях провокира интереса и привлича вниманието на малките ученици, запалва у тях искрицата на любов към книгите и четенето и оставя незаличим спомен в съзнанието им. Затова този досег до автора на детска литература, до човека – истински и реален, а не просто застинал образ от портрета на стената в класната стая, е така ценен и желан от децата, толкова нужен и съдействащ за откриването на естетическите и нравствени послания в произведенията в процеса на обучението по български език и литература.

Чрез художествената образност в произведенията на литературата за деца на български автори и на класици от световната литература у учениците в начална училищна възраст се формират читателска култура и читателски интереси. Постепенно у тях се възпитава потребност от четене, от общуване с художествените образи в литературата за деца. Вариантността в методическия подход на учителя и изборът на адекватни на читателските интереси и потребности методически похвати и форми при интерпретацията на конкретното съдържание на изучаваните и прочетените самостоятелно литературни произведения в съответствие с очакваните резултати от обучението за даден клас съдействат за формирането на литературни компетентности и читателска култура. Учениците се запознават с творчеството както на български писатели, така и на класици и съвременни автори в световната литература за деца [1].

В настоящото изложение са представени методически идеи за формиране, надграждане и усъвършенстване на литературните компетентности в начална училищна възраст (4 клас) чрез съвременната литература за деца. Моделът, състоящ се от конкретните методически идеи, по своята същност, има три ос-

новни структури: теоретична – проблематизиране, основано на постиженията в науката, на идеите, които приема или създава при изграждане на представата за явлението и за търсенето на решения; концептуална – предлагаща механизма на движение, на сработване, на сцепление и свързване на идеите по посока на решението и емпирико-експериментална, включваща метаравнище (сравняване и анализ) и практическо равнище – конкретните промени, предвидени да се случат в ситуацията или състоянието [2].

Конструираната система от методически идеи, включващи различни дейности и задачи, изграждащи модела, е апробирана в реална училищна среда (на ученици в 4. клас в бургаското училище СУ „Димчо Дебелянов“). Тази система е съобразена с възрастовите специфики на учениците в начална училищна възраст, с различните методически аспекти в обучението по БЕЛ в началния етап на образование, както и със средствата, методите и похватите на съвременната литература за деца и тяхното прилагане в конкретните методически идеи, съдържащи се в модела.

При учениците в 4. клас нараства ролята на специфичната тежест на вербално-логическото запамятане, развива се способността за съзнателно управление на паметта и регулиране на нейните прояви, за разлика от децата в 1, 2, 3 клас (по-малките ученици), които имат по-развита визуално-образна памет от вербално-логическата и запомнят по-лесно и по-бързо конкретна информация, лица, предмети, факти, отколкото определения, описания, обяснения. По-малките ученици са склонни да запамятват наизуст, без да осъзнават семантичните връзки в запамятания материал, докато четвъртокласниците вече го осмислят и успяват да вникнат в съдържанието му.

Основната тенденция в развитието на въображението при четвъртокласниците е усъвършенстването на рекреативното въображение, което се свързва с представяне на предварително възприети или създаване на образи в съответствие с дадено описание, диаграма, рисунка и др. (например дейността „Умни картинки“ от модела).

При четвъртокласниците се развива и творческото въображение като създаване на нови образи, свързано с преобразуване, обработка на впечатления от минал опит и комбинирането им в нови комбинации.

Именно това е използвано и при създаването на модела – идеята за постепенното построяване на Къщичката на знанието (надграждането на знания; развиване на въображението) – напр. „Основата да построим – измисляме герой любим!“; отговорите на различни въпроси към римуваните приказки, които четвъртокласниците са вече в състояние да осмислят и разберат.

В края на началната училищна възраст (4. клас) психолозите отделят различни групи сред децата – теоретици или мислители – лесно решаващи образователни проблеми устно; практики – които се нуждаят от визуализация и практически действия; художници – с ярко въображаемо мислене. При повечето деца има относителен баланс между различните видове мислене. Това също е залегнало като идея при създаването на модела – да има задачи и дейности, подходящи за всяка една от тези групи.

При изграждането на модела са анализирани различни постановки, включващи научна проблематика по отношение на: мястото на литературните компетентности в процеса на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен; методическите аспекти на формирането на горепосочените компетентности чрез обучението по БЕЛ в 1. – 4. клас; присъствието на съвременната литература за деца като важен и определящ фактор за формирането на литературните компетентности у малките ученици.

Създаването на модела изискваше продължителен период от време за изграждане на цялостна концепция за формиране на литературни компетентности, за съгласуване и прецизиране на съставните му елементи, за частично апробиране чрез тестване в реална учебна среда, коригиране и допълване.

От изключителна важност тук е да отбележим какъв тип умения всъщност се формират у малките ученици като резултат от прилагането на различните видове дейности и задачи, съдържащи се в модела по отношение на формирането на горепосочените компетентности със средствата и похватите на съвременната литература за деца, а именно:

1. При възприемането и осмислянето на художествен текст:
  - умение да се открие логическата връзка в развитието на сюжета в конкретното художествено произведение;
  - умение да се тълкуват адекватно поведението и постъпките на героите на художественото произведение на основата на наблюдението им над текста;
  - умение да се открива и осмисля експресивната и изразителна функция на езика, ритмиката, римата и благозвучието;
  - умение да се открива авторското отношение към герои, случки и събития в художествената творба;
  - умение да се открива характерното за жанра на конкретната литературна творба;
2. При създаването на художествен текст:
  - умение за самостоятелно изпълнение на творческа задача (съчинение по преживяване, по дадено начало, по серия от картини)

- умение за самостоятелно създаване на образите на героите, сюжета и събитията на собствена художествена творба;
- умение да се създават различни по жанр текстове – приказка, разказ и др.

Важно е също да подчертаем, че в процеса на формиране на уменията в областта на литературните компетентности със средствата и похватите на съвременната литература за деца, малките ученици развиват и разширяват паралелно и други свои умения – аналитични (при работа с анализиране на художествен и/или научнопопулярен текст), комуникативни (при организиране на различни литературни кръжоци, където може да обсъждат впечатления от художествени произведения и др.; участие в литературни викторини, състезания и т.н.), социални (при посещение на библиотеки, читалища, музеи и срещи с библиотекари, уредници на музеи и др.), креативни (при създаването на различни проекти, свързани с живота и творчеството на писатели, поети; участие в драматизации на литературни произведения и т.н.), дигитални (при създаване на електронна библиотека; на презентации, свързани с художествената литература и др.)

Представени са основанията за конструиране на конкретните дейности, включени в модула „литературни компетентности“, респективно в отделните подмодули, които го съставят:

Първият подмодул от модул „литературни компетентности“ под наслов – Формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст, съдържа две приложени дейности, озаглавени „Магическа кутия“ и „Птичето с лунните крила“.

- Първата задача – прочитане и представяне на римувана приказка – „Птичето с лунните крила“ от съвременен автор на детска литература (авторката) със зададените към нея насочващи въпроси, с цел проверка в каква степен е възприет и осмислен съответният текст, акцентира именно на формирането на литературните компетентности у учениците, които те развиват благодарение на четенето и правилното разбиране на художествените текстове.
- С втората задача – „Магическа кутия“, учениците упражняват уменията си да определят вида на съответния текст, отново като резултат от правилното му възприемане и осмисляне, както и словесно да дообрисуват герой, което също е част от горепосочените умения.
- Вторият подмодул от литературните компетентности – Формиране на умения за създаване на художествен текст, съдържа три приложени дейности, озаглавени „Къщичка на знанието“, „Умни картинки“ и „Да напишем приказка!“, описани по-подробно по-надолу.
- „Къщичка на знанието“ представлява съвкупност от последвани една от друга различни дейности, които спомагат за създаването на художествени текстове от учениците. Идеята е цялата къща да изглежда завършена и построена едва тогава, когато учениците преминават през различни задачи/предизвикателства и успеят да се справят с тях.
- „Умни картинки“ и „Да напишем приказка“ са дейности, свързани с формирането на умения за създаването на художествен текст (създаване на приказка по зададен край и създаване на кратки свързани текстове посредством асоциативната мисъл на децата) като основна предпоставка за усъвършенстването на литературните компетентности у учениците в началния етап на основната образователна степен.

3. Комбинирано формиране и развиване на литературни и лингвистични (езикови) компетентности – й дейността, озаглавена „Моята първа книжка“, показва в най-висока степен взаимодействието и свързаността на двата вида компетентности – литературни и езикови. На учениците е поставена задача да създадат своята първа авторска книжка. Така докато измислят, осмислят и пишат собствен текст, те всъщност упражняват и формират литературните си компетентности, а със задачата – създаденият от тях герой да попадне на четири различни места в родния им град – Бургас, да общува с определени участници и съответно да употребява подходящите езикови средства в различни комуникативни ситуации, усъвършенстват своите езикови (лингвистични) компетентности.

Подмодул 1: Формиране на умения за създаване на художествен текст:

Къщичка на знанието (тук идеята е всичко да бъде свързано, едно цяло, а всяко нещо да следва и да затвърждава предходното, и да обуславя следващото).

До всеки един от етажите, които малките ученици сами „изграждат“ и „построяват“, трябва да се достигне благодарение на знанията и уменията, които притежават. За да се построи тази къщичка изцяло – от 1 етаж до покрива, те трябва да преминават през различни задачи, които успешно да изпълняват.

1 етаж – „Основата да построим – измисляме герой любим!“ (умишлено наименованията са в рима – по-бързо и лесно се запомнят нещата по този начин).

На учениците е поставена задача сами да си измислят герой, да го нарисуват, да му дадат име, да го опишат писмено – какви са качествата, които притежава, какво умее да прави, как изглежда, къде живее и т.н. За да преминат на следващия етаж, те трябва да са създали едно сполучливо съчинение описание.

2 етаж – „Сега героите любими какво ще правят – разкажи ми!“

След като успешно са построили първия етаж на къщичката, се групират по двама или трима ученици, и по зададено начало, измислят история, в която включват любимите си герои, изправят ги пред различни предизвикателства, изживяват приключения и т.н. Всяка една от написаните истории се озаглавява и накрая се прочита пред класа.

3 етаж – „Почти сме къща изградили, но трябва още малко сили!“

Третият етаж на къщичката, който е последен, изисква справяне с интересно предизвикателство пред децата и техните герои.

Предизвикателство:

Всеки да напише писмо от името на измисления си герой, което да адресира до самия себе си и в това писмо да разкаже за магическото училище, което посещава, като си избере в коя държава или друг континент, или даже друга галактика да се намира училището. (тук на децата предварително ще е била поставена задача да открият интересни факти за определения континент, държава; за културата, езика, традициите, обществото).

„Покривчето да поставим – ех, че къща ще направим!“

Накрая се поставя покривът на къщичката тогава, когато всяко едно от децата донесе своята любима книжка от съвременен автор на детска литература и разкаже защо му е харесала и с какво ще я запомни (отговарят устно на записани на дъската въпроси – Защо избра да ни донесеш точно тази книга? За какво се разказва? Кой от героите в нея ти допада най-много? Защо?)

Умни картинки

Идеята е, посредством асоциативната мисъл у учениците, да бъдат съчинени кратки текстове (създаване на текст по картини).

На дъската учителят рисува първоначално няколко неща – момиче, дъждовни капки, цвете и т.н. От класа се посочва ученик, който да състави кратък текст по тези думи, които вижда пред себе си – например, „Принцесата излезе навън и си откъсна цвете, но изведнъж заваля силен дъжд“.

Детето, което е отговорило, на свой ред рисува продължението на историята, като рисува примерно принц, куче, чадър и т.н. Отново се посочва някой, който продължава историята от мястото, където с спряло да разказва предходното дете. – например, „Срещна един принц, който беше излязъл на лов с кучето си и се скри под неговия чадър“ и т.н., докато всяко едно от децата допълни с нещо целия текст и допринесе за завършването му.

Да напишем приказка!

По зададен край, учениците имат поставена задача да напишат началото и сюжета на своя приказка и да я озаглавят на предварително изготвени работни листове.

„...Най-накрая намерила сърничката вълшебното кладенче, пила от него и пак се превърнала в момиче. Но никога вече не забравила как трябва да е добра с всички – от малката мравка – та до голямата мечка, винаги да помага и да не отминава никого, изпаднал в беда.“

Подмодул 2: Формиране на умения за възприемане и осмисляне на художествен текст:

Птичето с лунните крила

На учениците е предоставена за самостоятелен прочит и прочетена на глас пред целия клас римувана приказка от съвременен автор на детска литература (авторката на статията) със заглавие „Птичето с лунните крила“, въз основата на която те трябва да покажат уменията си за правилното възприемане и осмисляне на художествен текст, като отговорят на няколко въпроса, свързани с тази задача.

Магическа кутия

В кутия са сгънати на малки листчета кратки текстове (откъс от приказка – напр. Тримата братя и златната ябълка, гатанка, басня (от Езоп), откъс от стихотворение). Донесени са плюшени играчки, кукли, фигурки и т.н., като всеки един от тези предмети е свързан по някакъв начин с избрания откъс. Класът е разделен на няколко отбора (колкото са на брой текстовете), а капитаните на отборите теглят по едно листче от кутията.

1 задача: Да определят какъв е видът на текста – приказка, гатанка, басня, народна песен, легенда, стихотворение и т.н.

2 задача: Да сложат подходящия герой към съответния текст (например, ябълката към приказката „Тримата братя и златната ябълка“ и т.н.)

3 задача: Словесно дообрисване на героя – всеки да представи пред останалите любимия си герой от съответния текст, който се е паднал на отбора му, като се опита да опише какъв е характерът му, какви са чувствата, преживяванията, емоциите му и т.н.

Моята първа книжка

На учениците е поставена задача да създадат собствена авторска книжка, където главният им герой, който вече са измислили още при „Къщичката на знанието“, пристига в родния им град Бургас и попада

на четири интересни места в града. На всяко едно от тях той се среща с различни хора или измислени същества и според конкретната комуникативна ситуация, общува и говори по различен начин, като употребява (както той, така и останалите участници в общуването) подходящите езикови средства.

Книжката е озаглавена например, „Мяу ще посети моя град любим!“, а котето Мяу отива първо в училище, където се среща с директора, след това – на плажа, където говори с чайките, после в Морската градина, където вижда Зайо и накрая – в Лунапарка, където помага на старата костенурка да се качи на въртележката.

Идеята тук е едновременното формиране и на двете компетентности – литературна и лингвистична – учениците създават свой собствен художествен текст и съумяват да упражнят правилната и уместна употреба на езикови средства в конкретна комуникативна ситуация. Крайният продукт, който детето създава, съчетава в едно овладените от него знания по български език и литература в периода 1. – 4. клас, допринася за формирането на умения за създаване и възприемане на текстове, функциониращи в комуникативната практика и спомага за възприемането, осмислянето и създаването на художествен текст. Не на последно място, именно в ролята на малки автори, учениците започват да проявяват засилен интерес към четенето и показват осезателно по-високо ниво на читателска култура.

Конкретните методически идеи играят съществена роля в модела за развитието на литературните компетентности. Тези идеи може да се използват за усъвършенстване уменията на подрастващите за доброто им представяне в контекста на обучението не само по БЕЛ, но и по други учебни предмети.

За успешното прилагане на модела изключително важна роля имат всички участници в образователния процес, а именно – родители, учители и ученици. Именно поради това, в концепцията при създаването на модела е отделено внимание на възможностите за работа с всяка една от тези групи (родители, ученици, учители) с цел по-ефективното и успешно прилагане на начините и методите за повишаване степента на формираност на литературните компетентности на учениците в началния етап на основната образователна степен със средствата и похватите на съвременната литература за деца.

Работа с родителите:

- Организиране на съвместни срещи на родителите с учителите на децата с цел изясняване на понятието „литературна“ компетентност и важната му роля в контекста на обучението по български език и литература
- Участие в различни мероприятия заедно с децата с цел насърчаване на четенето и повишаване на читателската култура на подрастващите – срещи с автори на детска литература, посещаване на библиотека, на литературни кръжоци и др.

Работа с учителите:

- Обучение на учителите в методи за развиване на литературните компетентности; терминологични уточнения и изясняване спецификите на понятието „литературна“ компетентност в контекста на обучението по български език и литература
- Създаване и планиране на уроци, провеждане на семинари и дискусии с цел развиването на литературните компетентности у учениците в начален етап

Описаните и апробирани в експерименталната паралелка дейности и задачи (Къщичка на знанието, Да напишем приказка, Магическа кутия, Птичето с лунните крила и т.н.) водят до по-високата степен на формираност на горепосочените умения у малките ученици в областта на литературните компетентности в контекста на обучението по български език и литература. Чрез тяхното прилагане в реална училищна среда, децата биха разширили, обогатили и задълбочили знанията и уменията си не само по български език и литература, но и по други учебни предмети. Достъпните и разбираеми задачи и дейности биха съдействали за усъвършенстването на читателската им култура, на естетическото им възприемане за заобикалящия свят. А това би било невъзможно, ако липсва непрекъснатото взаимодействие между триадата родители-ученици-учители, тъй като участието на всяка една от тези групи е определяща и съществена.

Вярвам, че в перспектива, моделът, състоящ се от конкретни методически идеи, може да бъде практически приложим в училищната среда на началния етап на основната образователна степен. Личната ми позиция по този въпрос (не само като учител, но и като автор на съвременна литература за деца) е продиктувана от факта, че именно литературата е един от основните фактори, влияещи на изграждането и превръщането на децата в завършени личности, на естетическото им възприемане за заобикалящия свят и отсяването на истинските и стойностни неща в живота.

References:

1. Ivanova, N. Literaturnoto obuchenie v nachalnia etap na osnovnata obrazovatelna stepen. Sofia, BG uchebnik, 2019, p. 296
2. Merdzhanova, Ya. Kontseptualizatsia i metarefleksivni ravnishta na nauchno teoretiko-empirichno izsledvane. V: Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“, kniga Pedagogika, t.10, 2016, 5 – 34